

VERTĖJO UŽRAŠAI: TEKSTO GLAUDINIMO STRATEGIJOS

JŪRATĖ ŽUKAUSKAITĖ, RASA DARBUTAITĖ

Vilniaus universitetas

Filologijos fakultetas

Vertimo studijų katedra

Rasa.Darbutaite@ff.vu.lt

Jurate.Zukauskaite@gmail.com

Viena iš esminių nuosekliojo vertimo proceso dalių – žymėjimasis. Vertėjas pasižymi kalbėtojo produkuojamo teksto turinį, kad galėtų kalbėtojo pranešimą perteikti kita kalba. Straipsnio tikslas – nustatyti ir aprašyti teksto glaudinimo strategijas, kurias pasitelkdami vertėjai šį turinį gali pasižymėti kuo glausčiau. Straipsnyje pristatomas empirinis šių strategijų tyrimas ir kokybinė eksperimentu surinktų šešių užrašų tekstų analizė. Nustatyta, kad vertėjai, nuosekliai versdami iš vokiečių kalbos į lietuvių kalbą, žymisi pasitelkdami dvi teksto glaudinimo strategijas: elipsę ir transformaciją. Remiantis Danielio Gile'io pastangų modeliu (Gile 1997; Gile 2009, 157–190) aptariami šių strategijų pranašumai ir trūkumai ekonomiškumo atžvilgiu. Daroma išvada, kad teksto glaudinimo strategijų pasirinkimas gali priklausyti nuo vertėjo turimų kognityvinių išteklių.

EKONOMIŠKUMAS VERTĖJO UŽRAŠUOSE

Nuo tada, kai vertėjams prireikė nuosekliai versti kelių minučių ir ilgesnes kalbas, vertėjo užrašai tapo neatsiejama klasikinio nuosekliojo vertimo (toliau – NV) dalimi (Pöchhacker 1998, 367). Vertėjo užrašai – tai tekstas, kurį vertėjas žymisi klausydamasis originalo teksto (toliau – OT), ir kurį iš karto po to perteikia kita – vertimo – kalba. Nors vertėjo užrašai yra individualūs, skirti tik pačiam jų autoriui ir jiems netaikomos griežtos žymėjimosi taisyklės, užrašų pobūdį iš dalies riboja jų paskirtis ir žymėjimosi sąlygos. Dažnai vertėjo užrašai vadinami atminties pagalbine priemone, atminties ramsčiu (Seleskovitch, Haas 1988, 41; Minjar-Beloručev 1969, 4; Pöchhacker 1998, 367). Vertėjui pravartu pasižymėti kuo daugiau informacijos, kad galėtų „atlaisvinti atmintį“ ir versti kuo nuosekliau, išsamiau ir tiksliau. Kita vertus, žymėjimąsi veikia tai, kad jis vyksta vienu metu klausantis ir suvokiant OT. Kalbėtojo tempas paprastai verčia vertėją žymėtis greitai ir trumpai, kitaip jis nesuspėtų pasižymėti išsakomos informacijos. Dėl šių dviejų veiksmų – siekio pasižymėti kuo daugiau turinio ir būtinybės žymėtis greitai,

neskiriant tam per daug dėmesio – žymėjimasis turi būti ekonomiškąs: reikia pasižymėti kuo daugiau informacijos, kuo greičiau ir kuo mažesnėmis pastangomis.

Ekonomiškumą, kaip vieną iš pagrindinių žymėjimosi principų, iškelia ir didaktinių veikalų apie užrašus autoriai, sukūrę užrašų techniką – taisykles ir principus, kaip derėtų žymėtis. Jean François Rozan siūlo pasitelkti santrumpas, trumpinti žodžius (Rozan 2004, 17) ir naudoti simbolius (ten pat, 25). Rjurikas K. Minjar-Beloručevs kalba apie „ekonomišką“ minčių formulavimą ir žodžių trumpinimą (Minjar-Beloručev 1969, 5–6). Danica Seleskovitch pažymi glaudumą, aiškumą ir greitį (Seleskovitch 1975, 148, cituota iš Albl-Mikasa 2007, 24). Heinzas Matyssekas pabrėžia, kad žymėjimuisi neturėtų būti eikvojama per daug energijos (Matyssek 2012, VII).

Ekonomiško žymėjimosi būtinumą teoriškai galima grįsti ir Danielio Gile'io pastangų modeliu (*Effort Model*). D. Gile'is remiasi kognityvinės psichologijos mintimi, kad per tokius mąstymo procesus kaip kalbos suvokimas ar produkavimas naudojami kognityviniai ištekliai, pajėgumai, skirti informacijai apdoroti. Šie ištekliai yra riboti (Gile 2009, 188). Vienu metu atliekant keletą užduočių, kognityvinių išteklių gali nepakakti, tai gali sukelti įvairių vertimo nesklandumų (Gile 1997, 200).

NV metu atliekamas operacijas D. Gile'is vadina pastangomis (angl. *efforts*) (Gile 1997, 197). Jis išskiria du NV etapus: 1) klausymasis ir žymėjimasis ir 2) vertimo teksto produkavimas (Gile 2009, 175–176). Pirmajame etape NV procesą sudaro keturios pastangos:

- 1) klausymas ir suvokimas,
- 2) žymėjimasis, kuris apima sprendimus dėl to, kokia informacija turėtų būti pažymėta ir kaip, t. y. kokiais ženklais (pvz., trumpiniais, simboliais, piešiniais, originalo ar vertimo kalba ir kt.),
- 3) trumposios atminties operacijos ir
- 4) koordinavimo pastanga, t. y. pastanga pagal poreikį paskirstyti dėmesį skirtingoms operacijoms.

Antrąjį NV etapą taip pat sudaro keturios pastangos:

- 1) prisiminimo,
- 2) užrašų skaitymo,
- 3) kalbos produkavimo ir
- 4) koordinavimo (Gile 1997, 198).

D. Gile'io pastangomis vadinamos operacijos vyksta lygiagrečiai, vienu metu, ir daugiau ar mažiau apsunkina informacijos apdorojimo sistemą – pavyzdžiui, priklausomai nuo OT sudėtingumo. Vertimo proceso nesklandumų kyla tada, kai visoms pastangoms reikalingų išteklių suma viršija turimus išteklius arba kai nepakanka išteklių

vienai kuriai nors pastangai (Gile 2009, 190). Vertėjas, skyręs pernelyg daug dėmesio vienai užduočiai, pavyzdžiui, vienos minties žymėjimui, gali nebespėti atlikti kitos užduoties, t. y. suvokti naujos minties. Todėl, anot D. Gile'io, labai svarbu sumažinti žymėjimosi išteklius ir laiką, tačiau užrašai turi būti pakankami, kad galėtų atlikti savo paskirtį – padėti vertėjui atgaminti OT (ten pat, 178).

Taigi, tiek remiantis užrašų technikos kūrėjais, tiek teoriniu D. Gile'io modeliu galima suformuluoti objektyvius, iš pačios užrašų paskirties ir žymėjimosi sąlygų kylančius užrašams taikytinus reikalavimus: OT užrašuose turi būti perteiktas trumpai, glaustai ir aiškia, lengvai įskaitoma forma, o žymėjimasis turi neekivoti kognityvinių išteklių. Tai ir yra ekonomiško žymėjimosi apibūdinimas.

TEKSTO GLAUDINIMO STRATEGIJOS

Glaustą, lakonišką OT turinio perteikimą užrašuose galima įvardyti glaudinimo sąvoka, perimta iš kompiuterijos srities. Čia glaudinimo sąvoka įvardijamas duomenų apimties mažinimas (angl. *compression*). Šio termino perėmimas koncentruotam informacijos žymėjimui pavadinti gali būti motyvuotas analogija: kompiuterio atmintyje saugomi duomenys glaudinami, norint sutaupyti jų užimamą vietą, o OT užrašuose turi būti suglaudintas, kad būtų sutaupyta laiko ir energijos. Nuo to, ar vertėjas sugeba ekonomiškai žymėtis, t. y. tinkamai suglaudinti tekstą, gali priklausyti vertimo kokybė. Todėl svarbu iškelti klausimą, kaip vyksta OT glaudinimas užrašuose.

Užrašų technikos kūrėjai pateikia patarimų, ką ir kaip reikėtų žymėtis. J. F. Rozan ir H. Matyssekas pabrėžia, kad žymėtis reikia tik pagrindines mintis, raktinius žodžius, praleidžiant viską, kas yra savaime suprantama. Šis reikalavimas abstraktus – autoriai tai iliustruoja pavyzdžiais, tačiau konkrečiai neišskiria būdų, kaip išgryninti svarbiausią informaciją. Be to, abiejų autorių veikalai yra mokomojo pobūdžio, jų ir kitų autorių pasiūlyta užrašų technika gali būti tik siekiamybė. Todėl tikslinga pažvelgti į jau atliktus empirinius tyrimus, kuriuose keliamas klausimas, kaip vertėjo užrašuose glaudinama OT informacija. Empirinių duomenų apie tai pateikia R. K. Minjar-Beloručevs (1969, 7–14). Jis nagrinėja būdus, kaip užrašuose kuo glaudžiau pažymima kalbėtojo išsakyta informacija, ir išskiria tris metodus. Pirmasis – „didžiausią semantinį svorį“ turinčių žodžių žymėjimas (paprastai tai veiksnyys ir tarinys, skaičiai, pavadinimai ir vardai) (ten pat, 9). Antrasis metodas – transformacija: OT frazės transformuojamos, t. y. pakeičiamos tą patį reiškiančiais trumpesniais posakiais. Trečiasis metodas – žymėjimas tų žodžių ar frazių, kurios turi „stipriausią emocijų atspalvį“ arba žymi realijas, kurias nelengva išversti į kitą kalbą (ten pat, 11).

R. K. Minjar-Beloručevu teigimu, paprasčiausias ir natūraliausias metodas yra semantiškai svariausių žodžių atranka (Minjar-Beloručev 1969, 11). Tačiau pranašesniu galima laikyti transformacijos metodą, pagal kurį ženklų žymima mažiau nei naudojant svariausių žodžių atrankos metodą (ten pat, 13). Autorius taip pat nustatė, kad gausesni užrašai nelemia geresnio vertimo, todėl daroma išvada, jog transformacijos metodas yra ekonomiškesnis. Pasitelkdamas jį vertėjas gali efektyviai žymėti ir esant greitam kalbėjimo tempui. Kita vertus, transformacijos metodui įvaldyti reikia daugiau praktikos (ten pat, 13–14).

Įdomių sąsajų su R. K. Minjar-Beloručevu išskirtais metodais galima išvėlyti Michaelos Albl-Mikasos tyrime (Albl-Mikasa 2007, 309–427). M. Albl-Mikasa nagrinėja studentų vertimus ir išskiria tris būdus, kaip originalo turinys gali būti sutrauktas užrašuose. Šiuos būdus ji vadina redukavimo strategijomis (ten pat, 318). Pirmoji autorės išskiriama redukavimo strategija yra elipsė – tam tikrų elementų išmetimas, praleidimas (ten pat, 319). Nežymimi tie elementai, kurie ir taip aiškūs iš to, kas jau pažymėta, arba iš konteksto. Antrajai strategijai, perstruktūrinimui, būdingas atitolimas nuo OT paviršinės struktūros – užrašuose OT turinys perteikiamas kitokia forma, nei pateikta kalbėtojo. Abi šios strategijos gali pasireikšti labai centruotu pavidalu, kai sakiny ar net pastraipa pažymima vienu ar pora ženklų. M. Albl-Mikasa įvardija tai „ypatingo sutankinimo strategijomis“ (vok. *hochverdichtende Strategien*) (ten pat, 324). Jos daugiausia būdingos šabloninėms frazėms, įprastiniams, dažnai besikartojantiems posakiams žymėti (ten pat, 325).

Išnagrinėjus abiejų autorių iškeliamus metodus arba strategijas, pagal kurias glausitai žymimas OT turinys, galima išskirti dvi iš esmės besiskiriančias strategijas:

- 1) Elipsė: iš OT atrenkamos ir iš eilės pažymimos tos leksemos, kurios labiausiai tinka pagrindinei minčiai išreikšti.
- 2) Transformacija: keičiama OT sakinių struktūra ir (arba) OT formuluotės užrašų tekste pakeičiamos paprastesnėmis, trumpesnėmis, bet atspindinčiomis pagrindinę mintį, taigi keičiama OT leksika.

Šios strategijos susijusios su klausimu, kas, o ne kaip žymima užrašų tekste. Tiek pasitelkiant elipsės, tiek transformacijos strategiją, žymimi ženklai gali būti įvairiomis kalbomis užrašytos leksemos, sutrumpintos leksemos, simboliai ir santrumpos. Be to, gali varijuoti jų išdėstymas lape.

Teoriškai išskyrus dvi teksto glaudinimo strategijas, nuspręsta patikrinti, ar vertėjai jas iš tiesų taiko žymėdamiesi. Šiuo tikslu atliktas empirinis NV iš vokiečių kalbos į lietuvių kalbą tyrimas, kurio pagrindas – eksperimentu surinkti vertėjų užrašai.

EMPIRINIS TYRIMAS

Empirinio tyrimo tikslas – nustatyti, ar vertėjai naudojami dviem išskirtomis teksto glaudinimo strategijomis, kaip dažnai jie jas pasitelkia ir ar viena iš strategijų yra pranašesnė už kitą ekonomiško atžvilgiu. R. K. Minjar-Beloručėvas pateikė tyrimo rezultatus, rodančius ryšį tarp žymėjimosi metodo pasirinkimo ir užrašuose pažymėtų ženklų skaičiaus (Minjar-Beloručėvas 1969, 13). Išanalizavęs šešių vertėjų keturių kalbų vertimus, autorius nustatė tokią priklausomybę: kuo dažniau naudojamas transformacijos metodas (šiam tyrimui atitinkantis transformacijos strategija), tuo mažiau ženklų pažymima. Kadangi R. K. Minjar-Beloručėvas nepateikia koreliacijos koeficiento, jį pagal autoriaus pateiktus duomenis apskaičiavo šio straipsnio autorės. Tarp transformacijos metodo dažnumo ir užrašytų žodžių procentinės dalies nuo OT žodžių skaičiaus esama koreliacijos, kurios koeficientas $-0,9$ (skaičiuotas Pirsono tiesinės koreliacijos koeficientas). Tai rodo stiprią neigiamąją koreliaciją, kuri yra statistiškai reikšminga ($p = 0,0152$).

Mažesnio ženklų skaičiaus žymėjimas užrašuose gali būti privalumas, nes reikia mažiau laiko ir pastangų. Todėl, remiantis R. K. Minjar-Beloručėvo pateiktais duomenimis, keliami **hipotezė**: kuo dažniau vertėjas taiko transformacijos strategiją, tuo mažiau ženklų žymi užrašuose. Šios hipotezės patvirtinimas reikštų, kad transformacijos strategija yra ekonomiškė žymimų ženklų skaičiaus atžvilgiu ir tuo pranašesnė už elipsės strategiją.

Dalyviai

Tyrimo dalyvavo šeši asmenys: penkios moterys, vienas vyras. Atsižvelgiant į tai, kad tyrimui prienamų vertėjų, ypač verčiančių iš vokiečių kalbos į lietuvių kalbą, skaičius ribotas, atsisakyta vertėjų atrankos pagal tokius formalius kriterijus, kaip Europos Komisijos Vertimo žodžiu generalinio direktorato vertėjų žodžiu akreditacija ar tam tikra darbo patirtis. Dalyviai atitiko šiuos kriterijus: visi yra baigę vertimo žodžiu studijas arba kursus (trys vertėjai baigę vertimo magistrantūros studijas Vilniaus universitete (toliau – VU), vienas vertėjas – laipsnio nesuteikiančias vertimo studijas VU, vienas vertėjas baigęs vertėjų rengimo kursus VU Vertimo studijų katedroje jos gyvavimo pradžioje ir vienas vertėjas baigęs diplomines vertimo žodžiu studijas Vokietijoje), be to, vertimas žodžiu yra pagrindinis arba vienas iš dviejų pagrindinių jų pajamų šaltinių. Vertėjų darbo patirtis skirtinga: nuo 4 iki 17 m. Keturi iš šešių vertėjų yra išlaikę Europos Komisijos Vertimo žodžiu generalinio direktorato tarpinstitucinę akreditacijos testą.

Medžiaga

Tyrimui pasirinkta Vokietijos federalinės darbo ir socialinių reikalų ministrės Andreos Nahles Bundestage 2014 m. liepos 3 d. pasakyta kalba¹. Kalbos tema – minimalaus valandinio darbo užmokesčio įstatymas. Kalba pasirinkta dėl temos aktualumo, jos bendrojo, dalykinių žinių nereikalaujančio pobūdžio ir ne per greito kalbėtojos tempo.

Tyrimui kalba sutrumpinta, iškerpant segmentus, kuriems suvokti reikalingas platesnio konteksto žinojimas ir minimo įstatymo projekto išmanymas. Galutinis kalbos variantas yra 9 min. 53 sek. trukmės². Be to, kalba buvo padalyta į segmentus, nes daroma prielaida, kad realiomis sąlygomis kalbėtojai neretai atsižvelgia į vertėją ir sako kalbą ne vienu sykiu, o dalimis. Kalba suskirstyta į dešimt prasminių vienetų, kurie rašytinėje kalboje apytikriai atitiktų pastraipas, t. y. buvo siekiama, kad vienas segmentas apimtų baigtinę mintį. Segmentų trukmės vidurkis – 59 sek.

Eksperimento eiga

Prieš tyrimo kalbos vertimą vertėjai atliko trumpą apšilimą – vertė dalį tos pačios kalbėtojos kita proga pasakytos kalbos. Apšilimui parinkta Andreos Nahles eiliniame Vokietijos socialdemokratų partijos suvažiavime Leipcige 2013 m. lapkričio 14 d. pasakyta sveikinimo kalba³. Vertėjai vertė 3 min. 31 sek. trukmės kalbos dalį, suskirstytą į keturis segmentus.

Eksperimentas buvo atliekamas atskirai su kiekvienu vertėju Vilniaus universiteto Vertimo studijų katedros auditorijose. Prieš pradėdant eksperimentą, dalyviams buvo išaiškinta jo eiga. Vertėjai buvo informuoti apie kalbėtoją, kalbos temą ir jos sakymo progą bei vietą. Kalbų įrašai programa „VLC media player“ buvo leidžiami dalimis. Po kiekvienos dalies vaizdo įrašas buvo sustabdomas, kad vertėjas galėtų išversti girdėtą segmentą. Eksperimentas įrašytas „Audacity“ programa. Galiausiai kartu su vertėju buvo peržvelgti užrašai, kad vėliau būtų galima atlikti tikslią jų transkripciją.

Transkripcija

Originalo kalbos transkripcija grindžiama posėdžio protokolu, ištaisytos vietos, kurias kalbėtoja pakeitė. Originalo ir vertimo tekstai transkribuoti išlaikant pasitaikančius riktus, pakartojimus, tarimo klaidas. Šiems tekstams pasirinkta ortografinė transkripcija.

¹ Šaltinis: <http://dbtg.tv/fvid/3594351>.

² Originalų ministrės kalbos variantą galima rasti posėdžio protokole: <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btp/18/18046.pdf#P.4091>.

³ Šaltinis: <https://youtu.be/kmQoNspp95w>.

Transkripcijoje pažymėtos pauzės (tik tuo atveju, jei jos ilgesnės nei 0,5 sek.), balsių ir kai kurių priebalsių tęsimas bei vadinamieji pauzių kamšalai. Naudojamų simbolių reikšmės pateikiamos 1 lentelėje.

1 lentelė. Papildomi originalo ir vertimo tekstų transkripcijos simboliai

Simbolis	Reikšmė	Pavyzdys
:	ištęstai tariamas garsas	Ištęstai ištarta priebalsė <i>m</i> : „gerbiam:os kolegės“
<x,x>	pauzė (skaičiais nurodoma pauzės trukmė sekundėmis)	0,78 sek. trukmės pauzė: „šiandien <0,78> mes priimsime sprendimą“
~	pauzės kamšalas ⁴	„Sakoma, kad ~ visa tai yra nesąmonė“
[neaišku]	laužtiniais skliaustais žymimas neaiškiai tariamas garsas ar žodis	Iškirtas prastai girdimas žodis: „[jū] kolegų ir kolegių“
-	nebaigtas žodis ar skiemuo	„sutartyje turi būti numaty- nu- numatyti“

Kad būtų lengviau gretinti originalo ir vertimo tekstus su užrašais, buvo atlikta ir vertėjų užrašų transkripcija, iš dalies pagrįsta M. Albl-Mikasos išbandytu būdu (Albl-Mikasa 2007, 312–313). Transkribuojant užrašus buvo siekiama išlaikyti originalų simbolių ir sutrumpinimų išsidėstymą popieriaus lape. Pažymėta paraštę atskirianti linija. Simboliai perteikiami žodžiais, jų transkripcijos metodas perimtas iš M. Albl-Mikasos: norint pabrėžti simbolių grafiškumą, juos atitinkantys žodžiai žymimi apvalu ir pateikiami šriftu „Comic Sans MS“, pvz.: *simbolis* (ten pat, 313). Rodyklės taip pat perkeliamos į transkripciją, didžiųjų ir mažųjų raidžių rašymas ir skyrybos ženklai paliekami kaip originale.

Iš pirmo žvilgsnio matyti, kad vertėjų užrašams būdingas dvikalbiškumas ar net daugiakalbiškumas. Dėl to buvo nustatyti principai, pagal kuriuos transkribuoti dvikalbiai ar daugiakalbiai elementai. Simbolius atitinkantys žodžiai pateikiami lietuvių kalba, išskyrus tuos atvejus, kai tai neparanku dėl šių priežasčių:

- simbolis – nelietuviško sudėtinio žodžio dalis, pvz.: „Arbeitnehmer“ („darbuotojas“, pažodžiui „darbo ėmėjas“);
- lietuvių kalbai nebūdinga tam tikra simboliu žymimo žodžio vartosena, pvz.: vokiško prielinksnio *für* vartojimas ne visada sutampa su lietuviško

⁴ Simboliu ~ žymimi visi pauzių kamšalai, t. y. *ė, a* ar kt. garsus panašūs nereikšminiai tarimo elementai.

prielinksnio „už“ vartojimu, todėl simbolis, reiškiantis *für* (už, *for*), transkripcijoje šiuo atveju žymėtas vokiečių kalba: „gilt *für* alle *Arbeitnehm*[er]“ („galioja visiems darbuotojams“).

Sutrumpinimai perteikiami pilnąja žodžio forma, žodžių dalys, kurių nebuvo užrašų originale, išskiriamos laužtiniais skliaustais, pvz.: „wi[chtig]“. Jeigu galima nustatyti, kuria kalba pažymėtas žodžio sutrumpinimas, pilnoji žodžio forma pateikiama ta kalba. Jeigu galimos dvi ar trys kalbos, pilnoji forma pateikiama vyraujančia to segmento ar visų užrašų kalba. Renkantis, kurią sutrumpinto žodžio formą (t. y. kokią skaičių, linksnį ir t. t.) žymėti transkripcijoje, atsižvelgiama į originale arba vertimo tekste pasakytą žodžio formą.

Pavyzdžiuose vertėjų užrašų transkripcijos pateikiamos viduriniame lentelės stulpelyje. Prie užrašų teksto prigretinti originalo ir vertimo tekstai: tame pačiame aukštyje pateiktos eilutės, kuriose atsispindi tos pačios sąvokos.

REZULTATAI

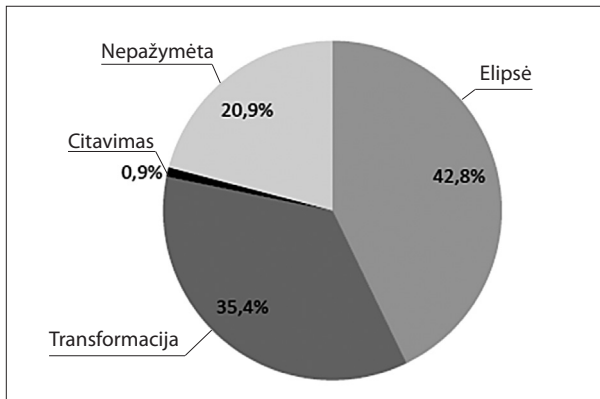
Peržiūrėjus vertėjų užrašus nustatyta, kad vertėjai pasitelkia tiek elipsės, tiek transformacijos strategijas. Norint apskaičiuoti jų dažnumą, OT reikėjo suskirstyti į dalis, pagal tai, kaip vertėjai jas perteikė užrašų tekste. Nustatyta, kad patogiausia OT suskirstyti į atkarpas, kurios apima vieną (vientisinį) sakinį arba vieną sudėtinio sakinio dėmenį. Pasirenkama glaudinimo strategija gali varijuoti kas sakinį ir net tame pačiame sudėtiname sakinyje, pavyzdžiui:

1)	Ich bin überzeugt, dass das, was heute hier vorliegt, gut geworden ist	@š	tikiu [da]ss gut	ir tikiu, kad tai yra geras įstatymas, kurį mes priimame
----	--	----	---------------------	--

Pagrindinis sakinys 1 pavyzdyje pažymėtas transformacijos strategija: vietoj žodžio *überzeugt* („įsitikinęs, įsitikinusi“) pažymėtas lietuviškas panašios reikšmės, bet trumpesnis žodis „tikiu“. Šalutinis sakinys pažymėtas elipsės strategija – užrašų tekste matyti iš eilės išdėstytos OT esančios leksemos *dass* ir *gut*. Atskira atkarpa laikyti ir kreipiniai, kurie visais atvejais buvo pažymėti elipsės strategija arba iš viso nepažymėti.

Tokiu būdu padalijus OT gautos 689 atkarpos. Kiekviena iš jų priskirta prie vienos iš keturių grupių pagal tai, ar ir kaip ji buvo perteikta užrašų tekste. Procentinė nepažymėtų ir skirtingais būdais pažymėtų atkarpų dalis nuo visų atkarpų skaičiaus pa-vaizduota 1 pav. Apskaičiuota, kad 144 atkarpos užrašuose buvo apskritai nepažymėtos

(20,9 proc.). Elipsė priskirta 295 atkarpoms (42,8 proc.), o transformacija – 244 atkarpoms (35,4 proc.). Be to, nustatyti šeši atvejai, kai iš viso nebuvo taikyta jokia glaudinimo strategija – užrašyta visa atkarpa. Šie atvejai dėl patogumo pavadinti citavimu. Visi šeši citavimo atvejai apima tos pačios frazės – *fleißig, billig, schutzlos* – žymėjimą. Keturi vertėjai ją užrašuose pacitavo vokiškai, vienas vertėjas išvertė į lietuvių kalbą, dar vienas pasižymėjo lietuviškai, pakeitęs vieną leksemą. Galima teigti, kad šiuo atveju taikyti kurią nors teksto glaudinimo strategiją nėra pravartu, nes atkarpa labai trumpa ir svarbūs visi jos dėmenys.

1 pav. Atkarpų suskirstymas

Žvelgiant atskirai tik į atkarpas, pažymėtas taikant kurią nors glaudinimo strategiją, gaunamas toks strategijų santykis: elipsės strategija pasitelkiama 55 proc. atvejų, transformacija – 45 proc. atvejų. Taigi, dažniausiai vertėjai pasitelkė elipsės strategiją, bet transformacijos strategija taip pat vaidina svarbų vaidmenį.

1. Elipsės strategija

Elipsė taikyta dažniausiai (55 proc. visų vertėjų pažymėtų atkarpų). Ypač aiškiai ši strategija atsiskleidžia tais atvejais, kai užrašuose žymimi (sutrumpinti) žodžiai originalo kalba, pavyzdžiui:

2) Deswegen bitte ich jeden einzelnen Abgeordneten und jede einzelne Abgeordnete um ihre Stimme .	Bitte jede(n) um Stimme	Todėl paprašysiu kiekvienos ir kiekvieno iš jūsų atiduoti savo balsą už šį įstatymą.
---	-------------------------	--

Visi 2 pavyzdyje užrašuose pažymėti ženklai yra paėliui sužymėtos OT esančios leksemos (jos pažymėtos pusjuodžiu šriftu). Užrašų tekstas šiais atvejais atrodo kaip

praretintas OT, paliekant tik svarbius jo elementus. Dėl to užrašuose atsispindi ir OT sakinių struktūra: pavyzdyje net pažymėtas veiksmazodžio *bitten* reikalaujamas prielinksnis *um*. OT sakinių struktūra užrašuose atsispindi ir tada, kai žymima simboliais arba kita, ne originalo kalba:

3)	Mit dieser Kontrolle,	su šia contr.[ol]	~ Šia kontrolė,
	das ist eben wichtig,	(svarbu)	o tai yra labai svarbu,
	wird auch Wettbewerbsfairness geschafft.	konkuren[cijos] sąžin[in]g[umas]	mes galėsime užtikrinti sąžiningą konkurenciją,

4)	Er bringt endlich anständige Löhne für Millionen von Menschen, die bisher fleißig arbeiten,	pagal[ia]u Mio, kurie <u>dirbti</u>	~ <1,25> Pagaliau milijonai darbuotojų, ~ sunkiai dirbančių
	aber billig abgespeist wurden.	B[e]! m[a]ž[ai] €	už labai ~ mažą atlyginimą, sulauks ~ <0,81> ~ <0,84> situacijos pagerėjimo.

3 pavyzdyje užrašai pažymėti daugiausia lietuvių kalba, taikyta elipsės strategija. 4 pavyzdyje elipsės strategija pažymėtas pagrindinis sakinytis ir pirmasis šalutinis sakinytis, šiose atkarpose naudojami (sutrumpinti) lietuviški ir vokiški žodžiai bei simbolis. Abiejuose pavyzdžiuose matyti, kad pažymėti ženklai yra OT leksemų atitikmenys. Juose taip pat atsispindi OT sakinių struktūra. 3 pavyzdyje į lietuvių kalba išverstas ir pažymėtas vokiškas prielinksnis *mit*, nors šiuo atveju lietuvių kalboje prielinksnio „su“ nereikia, nes čia tinka įnagininko linksnis be prielinksnio. 4 pavyzdyje pažymėti ženklai atspindi OT sakinio struktūrą, tačiau ji sutampa su lietuvių kalbos sakiniams būdinga struktūra.

Aptarti elipsės pavyzdžiai patvirtina jau minėto M. Albl-Mikaso tyrimo rezultatus. Autorė nustatė, kad pasitelkiant elipsės strategiją užrašų teksto struktūra labai panaši į OT struktūrą (Albl-Mikasa 2007, 384). Norint atsakyti į klausimą, ar OT sakinių struktūros išlaikymas užrašų tekste turi neigiamos įtakos vertimui (pavyzdžiui, ar vartojamos vertimo kalbai nebūdingos formuluotės, neįprasta žodžių tvarka), reikėtų atlikti papildomą užrašų ir vertimo tekstų palyginamąjį tyrimą. Bet pažvelgus į pateiktus pavyzdžius galima teigti, kad vertėjai į lietuvių kalbą neperkėlė vokiečių kalbai įprastos žodžių tvarkos ir prielinksnių vartosenos. Tai akivaizdu žvelgiant į 4 pavyzdį: OT esantis ir užrašų tekste pažymėtas šalutinis pažyminio sakinytis *die bisher fleißig arbeiten* („kurie iki šiol stropiai dirba“) vertime perteikiamas išplėstine dalyvine aplinkybe „sunkiai dirbančių<...>“.

Taigi, žymintis elipsės strategija iš OT perimama leksemų išdėstymo tvarka ir pačios leksemos. Dėl to galima teigti, kad elipsė reikalauja mažiau kognityvinių išteklių – vertėjas žymisi tai, ką girdi (žinoma, verčiant leksemas į kitą kalbą reikia papildomų pastangų). Daugiau kognityvinių išteklių turėtų pareikalauti transformacijos strategija.

2. Transformacijos strategija

Transformacijos strategija retesnė nei elipsės (45 proc. pažymėtų atkarpu). Išanalizavus užrašus, išskirti trys jos tipai: 1) leksemų tvarkos keitimas, 2) pačių leksemų keitimas, 3) tiek leksemų, tiek jų tvarkos keitimas. Pirmajam tipui priskirti tokie atvejai, kai vertėjas žymisi leksemas, perimtas iš OT, tačiau jas surašo ne paeiliui, kaip girdi, o pakeičia jų tvarką, pavyzdžiui:

5)	Und ich möchte ausdrücklich Finanzminister Schäuble dafür danken, dass er das möglich gemacht hat.	I	thank fɪnansai Mi[nister] Šauble für galimybė	~ Šiame kontekste noriu padėkoti finansų ministrui Schäublei, kuris ~ mums daug padėjo suteikdamas šias galimybes. Ačiū.
----	---	---	---	---

5 pavyzdyje matyti, kad užrašuose pažymėti ženklai atitinka OT esančias leksemas, tačiau jų tvarka kitokia: pakeista veiksmožodžio *danken* atitiktens anglų kalba vieta. Atrodo, kad šis transformacijos tipas yra artimiausias elipsei, nes žymimi ženklai, kurie atitinka OT leksemas. Tačiau tai nėra paprastas leksemų atkartojimas, nes užrašų teksto struktūra jau nebeatitinka OT sakinių struktūros.

Antrojo tipo transformacijos strategijai būdinga tai, kad užrašuose išlieka į OT sakinių struktūrą panaši struktūra, tačiau žymimos leksemos neatitinka OT leksemų, pavyzdžiui:

6)	Ich bin überzeugt, dass das, was heute hier vorliegt, gut geworden ist	ir	aš tikėti : ok	ir aš tikiu, kad ~ gerai, kad jis atsiras,
----	--	----	----------------------	---

6 pavyzdyje OT formuluotė *ich bin überzeugt* („aš esu įsitikinusi“) pakeičiama simboliu, žymintiu sąvoką „tikėti“, o vokiška leksema *gut* pakeičiama angliška leksema *ok*. Taigi, vertėjas nusprendžia žymėti trumpesnės panašios reikšmės leksemas ir leksemas, kurias gali pasižymėti simboliu.

Labiausiai OT transformuojamas, kai keičiamos tiek leksemos, tiek jų išdėstymo tvarka. Tai trečiasis transformacijos strategijos tipas, pavyzdžiui:

7) Gerade schwache Schulabgänger sollen nicht durch einen ungelerten Job abgehalten werden, eine Ausbildung zu machen <...>.	blogai mokantis teisė į Ausbil[dung]	Iš tikrųjų ir blogai: mokykloje besimokantys mokiniai turi: teisę: gauti išsilavinimą.
--	---	---

Kaip matyti 7 pavyzdyje, iš OT buvo perimta tik viena leksema – *Ausbildung*. Ženkla sudaro struktūrą, kuri neatspindi OT sakinio struktūros, o visiškai kita forma išreiškia mintį, kaip ją suprato vertėjas.

Vertėjų užrašuose dažniausiai aptikta pirmojo ir antrojo tipo transformacijos atvejų, o trečiasis tipas labai retas. Pastebėta, kad trečiojo tipo transformacija dažniausiai taikoma toms OT dalims, kurioms būdinga idiomiška kalbinė raiška. Kaip pavyzdį galima pateikti šį OT sakinį:

8) *Gerade schwache Schulabgänger sollen nicht durch einen ungelerten Job abgehalten werden, eine Ausbildung zu machen.*

Šis sakinytis vertėjams buvo nelengvas – du iš šešių eksperimento dalyvių, išklause OT, pasitikslino, ar teisingai jį suprato. Sunkumų šis sakinytis vertėjams galėjo kelti dėl kalbinės raiškos. Žodžių junginys *schwache Schulabgänger* gali būti išverstas tik aprašomuoju būdu: „silpni mokyklą paliekantys mokiniai“. Konstrukcija *durch etwas abhalten* taip pat negali būti verčiama pažodžiui (t. y. „kuo nors sulaikyti“). Penki iš šešių vertėjų šį sakinį užrašuose pasižymėjo jį transformuodami, o dviem atvejais tai buvo trečiojo tipo transformacijos strategija, pavyzdžiui:

9) Gerade schwache Schulabgänger sollen nicht durch einen ungelerten Job abgehalten werden, eine Ausbildung zu machen <...>.	: nereik sudaryt kliūčių mokytis	Mes tiesiog nenorime ~ sudaryti kliūčių ~ jaunimui toliau mokytis, ~ norime paskatinti mokytis
--	---	--

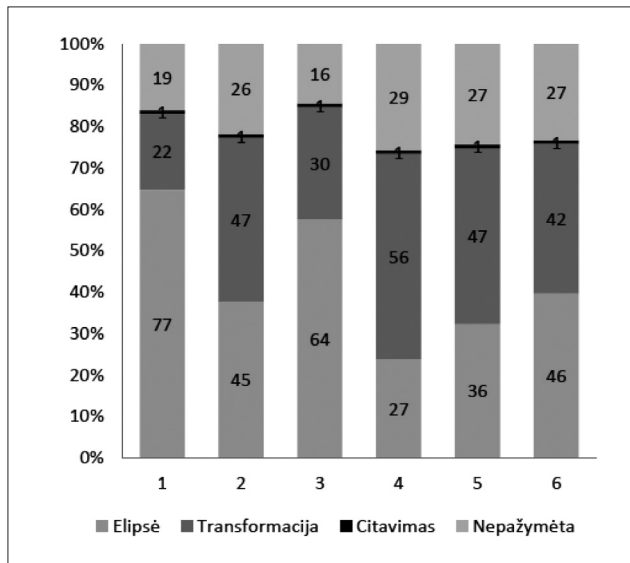
Vertėjas 9 pavyzdyje nežymėjo leksemų iš OT, o savais žodžiais perteikė kalbėtojo minties interpretaciją. Tai, kad sakiniai su tiesioginių atitikmenų lietuvių kalboje neturinčiomis sąvokomis ar frazeologizmais žymimi taikant transformacijos strategiją, lengvai paaiškinama. Vertėjai, suvokdami, kad šie teksto elementai negali būti pažodžiui išversti į lietuvių kalbą, nežymi juos sudarančių leksemų – jos tik trukdytų vėliau skaitant užrašus. Ruošdamiesi antrajam vertimo etapui vertėjai performuluoja suvoktą mintį, t. y. pasižymi ją kitomis leksemomis, kurių išdėstymo tvarka neatitinka OT.

Apibendrinant tris išskirtus transformacijos strategijos tipus galima daryti išvadą, kad šiai strategijai būdingas skirtingas transformacijos laipsnis: pradedant nuo

nedidelių pakeitimų, pvz., leksemų pertvarkymo, ir baigiant visiška OT transformacija. Vertėjų užrašų analizė parodė, kad stipresnė transformacija gali būti susieta su teksto dalimis, kurių vertimui būtinas atsitraukimas nuo teksto paviršinės struktūros.

3. Hipotezė

Norint patvirtinti arba paneigti iškeltą hipotezę, kad naudojant transformacijos strategiją žymimų ženklų skaičius mažesnis, skaičiuota, kaip dažnai abi teksto glaudinimo strategijas pasitelkia kiekvienas vertėjas ir kiek ženklų jis pasižymėjo. Dėl vaizdumo 2 pav. pateikta procentinė abiejų glaudinimo strategijų, citavimo ir nepažymėtų atkarpų dažnumo išraiška. Matyti, kad elipsė vyrauja tik dviejų iš šešių vertėjų užrašuose (1-asis ir 3-iasis vertėjai), o 4-asis vertėjas dažniausiai taikė transformacijos strategiją.

2 pav. Nepažymėtų ir skirtingais būdais pažymėtų atkarpų dalis vertėjų užrašuose, %

Kiekvieno vertėjo pažymėtų ženklų skaičius pateikiamas 2 lentelėje. Matyti, kad vertėjų užrašuose pažymėtų ženklų skaičius varijuoja nedaug – nuo 300 iki 373 ženklų. Norint nustatyti, ar žymimų ženklų skaičius priklauso nuo pasirinktos teksto glaudinimo strategijos, buvo apskaičiuotas Pirono tiesinės koreliacijos koeficientas. Koreliacijos tarp transformacijos strategijos dažnumo procentais ir pažymėtų žodžių skaičiaus koeficientas lygus 0,53. Kitaip tariant, tarp transformacijos strategijos dažnumo ir žymimų ženklų skaičiaus nustatyta silpna teigiama priklausomybė – kuomet dažniau taikoma transformacijos strategija, tuo daugiau ženklų pažymima.

2 lentelė. Užrašuose panaudotos teksto glaudinimo strategijos procentais ir ženklų skaičius

Vertėjas Nr.	1	2	3	4	5	6
Elipsė	77,8	48,9	68,1	32,5	37,4	52,3
Transformacija	22,2	51,1	31,9	67,5	62,6	47,7
Ženklų skaičius	300	360	357	373	323	316

Tokie rezultatai prieštarauja gautiesiems R. K. Minjar-Beloručevo. Tačiau nustatyta, kad šis koreliacijos koeficientas nėra statistiškai reikšmingas, p reikšmė $> 0,05$ ($p = 0,2748$). Būtina atkreipti dėmesį ir į tai, jog šio tyrimo imtis pernelyg maža, kad galima būtų neabejotinai teigti, jog tarp kintamųjų nustatyta koreliacija nėra atsitiktinė. Taigi, išsikeltos hipotezės – kuo dažniau vertėjas taiko transformacijos strategiją, tuo mažiau ženklų žymi užrašuose – nepavyko patvirtinti. Norint atsakyti į klausimą, ar polinkis rinktis kurią nors teksto glaudinimo strategiją turi įtakos žymimų ženklų skaičiui, reikėtų atlikti tyrimą su didesniu skaičiumi vertėjų ir (arba) tekstų, pasinaudojant šiame straipsnyje aprašyta metodika.

IŠVADOS

Atlikus šešių vertėjų užrašų tyrimą nustatyta, kad vertėjai pasižymi didžiąją dalį OT atkarpų ir tai daro taikydami elipsės ir transformacijos strategijas. Vidutiniškai dažnesnė yra elipsės strategija, tačiau vertėjų užrašuose glaudinimo strategijų santykis varijuoja. Tai rodo, kad teksto glaudinimo strategijų pasirinkimas yra individualus, priklausantis nuo vertėjo.

Pastebėta, kad kai naudojama elipsės strategija, užrašuose atsispindi OT sakinių struktūra. Tai nepriklauso nuo to, kokia forma ir kokia kalba žymimasi. Tokia išvada patvirtina M. Albl-Mikasos tyrimo rezultatus (Albl-Mikasa 2007, 384).

Nustatyta, kad transformacijos strategija gali būti skirtingo laipsnio: pirmasis ir antrasis transformacijos tipai labiau atspindi OT paviršių ir tuo panašesni į elipsę, o trečiasis tipas – visiškas OT performulavimas. Taigi, elipsės strategiją ir tris transformacijos strategijos tipus galima išdėstyti skalėje, kurios viename gale būtų visiškas OT atkarojimas (praleidžiant dalį teksto elementų), o kitame – visiškas jo performulavimas.

Tyrimu nepavyko patvirtinti hipotezės, kad dažniau žymintis pagal transformacijos strategiją užrašuose pažymima mažiau ženklų, t. y. kad transformacijos strategija yra ekonomiškesnė ženklų skaičiaus atžvilgiu. Tačiau galima daryti prielaidą, kad elipsės strategija reikalauja mažiau kognityvinių išteklių nei transformacija. Tuo elipsę galima laikyti pranašesne. Kita vertus, negalima pamiršti užrašų paskirties: remdamasis

užrašais, vertėjas turėtų laisvai ir greitai produkuoti vertimo tekstą. Pagal D. Gile'io pastangų modelį antrajame NV etape kognityviniai ištekliai, be kita ko, skiriami užrašų teksto skaitymui ir vertimo teksto produkavimui. Galima teigti, kad vertimo teksto produkavimas, kai vertėjas remiasi užrašais, pažymėtais taikant elipsės strategiją, reikalauja daugiau kognityvinių išteklių. Pavyzdžiui, vertėjui gali tekti keisti užrašuose atspindimą sakinio struktūrą, nes ji netiktų vertimo kalbai. Ir atvirkščiai: jeigu užrašuose pažymėtas jau apdorotas, performuluotas tekstas, vertimo teksto produkavimo pastangai reikia skirti mažiau kognityvinių išteklių. Todėl tikėtina, kad teksto glaudinimo strategijos turi skirtingą reikšmę skirtingiems NV etapams. Žymintis elipsės strategija, kognityvinių išteklių sutaupoma pirmajame vertimo etape, tačiau daugiau jų prireikia antrajame, o žymintis transformacijos strategija – atvirkščiai. Taigi, strategijų pasirinkimas gali priklausyti nuo tam tikru metu turimų kognityvinių išteklių.

Kadangi kognityviniai procesai neprieinami tiesioginiam tyrimui, neįmanoma paprastai nustatyti, ar prielaida, kad skirtingos glaudinimo strategijos reikalauja skirtingų kognityvinių išteklių, atspindi žymintis realiai vykstančius procesus. Tačiau galima remtis tyrimais, rodančiais, kaip įvairūs veiksniai veikia patį užrašų tekstą. Helle V. Dam atliktas tyrimas (Dam 2004) parodė, kad vertėjų pasirinktas žymėjimosi būdas (žymėjimasis originalo arba vertimo kalba) priklauso nuo OT suvokimo sudėtingumo – klausydamiesi teksto pradžios arba jo dalių, kuriuose gausu skaičių, vertėjai linkę žymėtis originalo kalba. Galima teigti, kad žymėdami šias teksto dalis vertėjai daugiau išteklių turi skirti klausymui ir suvokimui, todėl neatlieka papildomos operacijos – leksemų vertimo į kitą kalbą. Kituose tyrimuose galima būtų kelti klausimą, ar teksto glaudinimo strategijų pasirinkimą veikia teksto sudėtingumas, kalbėjimo greitis ir kiti veiksniai, ir daryti prielaidą, kad žymėdamiesi sudėtingesnes OT dalis vertėjai labiau linkę pasikliauti elipsės, o ne transformacijos strategija.

LITERATŪRA

- Albl-Mikasa M. 2007. *Notationsprache und Notizentext: ein kognitiv-linguistisches Modell für das Konsektivdolmetschen*. Tübingen: Narr.
- Dam H. V. 2004. Interpreters' Notes: On the Choice of Form and Language. Hansen G., Malmkjær K., Gile D. (Eds.). *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies: Selected Contributions from the EST Congress, Copenhagen 2001*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 251–261.
- Gile D. 1997. Conference Interpreting as a Cognitive Management Problem. Danks J. E., Shreve G. M., Fountain S. B., McBeath M. K. (Eds.). *Cognitive Processes in Translation and Interpreting*. Thousand Oaks, London and New Delhi: Sage Publications, 196–214.
- Gile D. 2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

- Matyssek H. 2012. *Handbuch der Notizentechnik für Dolmetscher: ein Weg zur sprachunabhängigen Notation; 2 Teile in einem Band*. Tübingen: Groos.
- Minjar-Beloručev R. K. 1969. *Posobije po ustnomu perevodu (Handbook of Interpreting)*. Moskva: Vysshaja shkola.
- Pöchhacker F. 1998. Vermittlung der Notizentechnik beim Konsekutivdolmetschen. Snell-Hornby M., Hönig H. G., Kußmaul P., Schmitt P. A. (Hrsg.) *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg, 367–372.
- Rozan J. F. 2004. *Note-taking in Consecutive Interpreting*. Kraków: Tertium.
- Seleskovitch D., Haas I. 1988. *Der Konferenzdolmetscher: Sprache und Kommunikation*. Heidelberg: Groos.

DOLMETSCHERNOTIZEN: STRATEGIEN DER TEXTVERDICHTUNG

JŪRATĖ ŽUKAUSKAITĖ, RASA DARBUTAITĖ

Zusammenfassung

Der Artikel behandelt das Konsekutivdolmetschen und ist der Frage gewidmet, auf welche Art und Weise sich der Inhalt des Ausgangstextes in den Dolmetschernotizen wiederfindet. Das Notieren muss schnell erfolgen und darf andere kognitive Verarbeitungsprozesse nicht stören, daher ist es für den Dolmetscher ausschlaggebend, die im Ausgangstext enthaltene wichtige Information im Notizentext in einer verdichteten Weise, d. h. ökonomisch, zu notieren. Eine Auseinandersetzung mit Untersuchungen von Dolmetschernotizen ließ zwei Textverdichtungsstrategien feststellen: die elliptische und die umformende Strategie. Im Artikel wird der Frage nachgegangen, ob diese Strategien von Dolmetschern eingesetzt werden und ob eine von den beiden Strategien ökonomischer ist. Es werden Ergebnisse einer Untersuchung von Dolmetschernotizen vorgestellt. Das Material wurde mithilfe eines Experiments gewonnen: Sechs Dolmetscher wurden gebeten, eine Rede aus dem Deutschen ins Litauische konsekutiv zu verdolmetschen. Die Analyse von transkribierten Ausgangs-, Notizen- und Zieltexten zeigte, dass die theoretisch identifizierten Textverdichtungsstrategien von Dolmetschern eingesetzt werden. Eine Analyse der mit den beiden Strategien verbundenen kognitiven Anforderungen hat ergeben, dass beide Strategien sowohl Vor- als auch Nachteile haben. Es wird geschlussfolgert, dass die Wahl zwischen den beiden Strategien von den verfügbaren kognitiven Kapazitäten des Dolmetschers abhängig ist.